

## شیوه های تبلیغی پیامبر اکرم ﷺ و تأثیر آن در تداوم اسلام تا به امروز<sup>۱</sup>

رقیه خان بابایی

### چکیده

پیامبر ﷺ با خلوص نیت و بدون درخواست مزد، افزون بر پایداری و پشتکاری و استفاده کامل از فرصت ها، از شیوه های متنوعی برای تبلیغ اسلام بهره گرفتند. این شیوه ها با توجه به این که عقلانی و مطابق با فطرت بشریت است، فرازمانی و مکانی می باشد. مهربانی، زندگی مسالمت آمیز، برخورد احترام آمیز، حفظ کرامت انسان ها، یادآوری نعمت های الهی، توجه همزمان به دنیا و آخرت و بیدار کردن حس کنجکاوی انسان ها برای حقیقت جویی از جمله شیوه های تبلیغی پیامبر ﷺ بوده است. این شیوه ها موجب شده است همواره دین اسلام به عنوان یک دین منطقی و جامع همه نیازهای مادی و معنوی انسان باشد. رفتارهای پیامبر ﷺ چون منطبق با درک عقل و مطابق با فطرت بشریت بوده است همواره می توانند الگوهای مناسبی برای مبلغان اسلام باشند. مبلغین جهان اسلام در حال حاضر هم با استفاده از همین اصول می توانند منطق دین اسلام را به گوش جهانیان رسانده و آنها را به راه یکتاپرستی و حقیقت خواهی رهنمون شوند.

### کلید واژه ها:

اسلام، پیامبر ﷺ، شیوه تبلیغ

---

<sup>۱</sup>. طلبه سطح ۲ حوزه علمیه تهران، مدرسه علمیه سجادیه، آدرس پست الکترونیکی: rogibabaei@gmail.com

## مقدمه

انسان هم دارای بُعد مادی است و هم دارای بُعد معنوی و در اثر هدایت و استفاده از نعمت های وجودی می تواند به کمالات زیادی دست یابد. از سوی دیگر در اثر غفلت و عدم آگاهی و سوء استفاده از اختیارات و نعمت های الهی می تواند به مراتب وحشتناکی از سقوط فرو بیفتد. مهم ترین عامل اصلی آگاهی انسان، تبلیغ حقیقت و نشان دادن راه هدایت به اوست. امروزه دشمنان قسم خورده دین مقدس اسلام به علل های گوناگون با دست گرفتن فضاهای مجازی و فیزیکی نهایت تلاش خود را می کنند که مردم، به ویژه جوانان را از معنویت و عمل به دستورات الهی بازدارند. در چنین فضایی، باید اعلام و اثبات شود سعادت دنیا و آخرت هر انسان منوط به رعایت دستورات پروردگار است. برای تبیین حقیقت یاد شده نیاز به تبلیغ معارف اسلام است. اما شیوه تبلیغ بر اساس چه معیارهایی باشد، موضوع بسیار مهمی است. در این مقاله هدف نخست این است روش تبلیغ پیامبر ﷺ تبیین می شود. از سوی دیگر تأثیر آموزه های تبلیغی پیامبر ﷺ برای تداوم اسلام مشخص گردد. هدف این است مبلغین معاصر بتوانند از شیوه های ایشان در جهان معاصر برای رساندن ندای اسلام به گوش جهانیان بهره مند شوند.

با بررسی پیشینه موضوع، در سایت های متعددی مثل سایت نورمگز، پایگاه اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی، سایت ایرانداد، سایت تبیان، سایت اسلام کوئست و جست و جو در گوگل اسکولار با توجه فرصت موجود تا جایی که نگارنده بررسی نمود مشخص شد تعداد کمی از نویسندگان، در این گستره گام برداشته و مطالبی را رقم زده اند. در مقاله ای با عنوان «شیوه های تبلیغی پیامبر اعظم(ص)» نوشته آقای هاشم محمدی در «فصلنامه دین و سیاست»، شماره ۹، پاییز ۱۳۸۵ به شیوه های تبلیغی پیامبر ﷺ پرداخته شده است. در مقاله دیگر با عنوان «شیوه های تبلیغی پیامبر ﷺ» نوشته زهرا ناظری در «فصلنامه بینات» شماره ۵۸ فروردین ۱۳۸۸ به این موضوع پرداخته شده است. در مقاله دیگری با عنوان «شیوه های تبلیغی پیامبر ﷺ» نوشته غلامحسین مهدوی نژاد در مجله «حبل المتین» شماره پنجم زمستان ۱۳۹۲ به این موضوع اشاره کرده اند. ناگفته پیداست در تمامی مقاله های مذکور به تأثیر تبلیغ رسول اکرم ﷺ در تداوم اسلام تا به امروز پرداخته نشده است. از این جهت مقاله حاضر دارای نوآوری است. در ضمن این نوشتار افزون بر استفاده از مقاله های یاد شده، موضوع را در منابع قدیمی و دارای پیشینه تاریخی مورد کاوش قرار داده است. به متون دینی دیگری از جمله کتاب های تفسیر، مانند تفسیر تبیان شیخ طوسی، تفسیر صافی فیض کاشانی، تفسیر المیزان و تفسیر نمونه، و کتابهای احادیث و تاریخ که به شیوه های تبلیغی پیامبر بزرگ اشاره کرده اند، استناد شده است. در ادامه مقاله هر جا که به تناسب از منابع مذکور استفاده شده، آدرس کامل در پاورقی و در فهرست پایانی مقاله ارائه شده است.

در بخش نخست مقاله به این پرسش پاسخ داده می شود: شیوه های تبلیغی رسول اکرم ﷺ چگونه بوده است. در بخش دوم مقاله این پرسش پی گیری شده است: تأثیر تبلیغ رسول اکرم ﷺ در تداوم اسلام تا به امروز چیست.

## مفهوم شناسی

### مفهوم تبلیغ در لغت

بلوغ در لغت به معنای رسیدن است. «تبلیغ» از واژه «بَلَّغَ»، یک واژه عربی بوده و مصدر است. در لغت به معنای رسانیدن است.<sup>۱</sup> از این معنای لغوی در عرف به معنای رسانیدن پیغام و جز آن و همچنین رسانیدن عقاید دینی یا غیر آنها با وسایل ممکنه تبلیغ نامیده می شود.<sup>۲</sup>

### معنای تبلیغ در اصطلاح:

واژه تبلیغ هر چند در لغت، مفهوم گسترده‌ای دارد ولی مراد از آن در این جا رسانیدن شرع و دین خدا به مردم است که در آیات متعدّد از وظایف اصلی پیامبران شمرده شده است.<sup>۳</sup>

### مفهوم روش تبلیغ

فرآیند تبلیغ به روش‌های مختلفی انجام می‌گیرد، از جمله از طریق رسانه‌ها، سخنرانی‌ها، پوسترها و کمپین‌های تبلیغاتی یا از طریق آثار مکتوب یا رفتار عملی تبلیغ صورت می‌پذیرد. به فرایندی که در تبلیغ یک محتوا و پیام از آن استفاده می‌گردد، روش تبلیغ گفته می‌شود. در این نوشتار از روش‌های تبلیغی پیامبر ﷺ که عمده آنها به صورت شفاهی، عملی و مکتوب بوده است به صورت تفصیلی بحث خواهد شد.



### شیوه‌های تبلیغی پیامبر اکرم

پیامبر ﷺ شیوه‌های متعددی را در تبلیغ به کار می‌بردند. هر یک از این شیوه‌ها الگوی درخشانی برای تمامی اشخاصی است که در مسیر رسیدن به هدف خود می‌کوشند. این شیوه‌ها نه تنها می‌تواند برای افرادی که در راه تبلیغ دین می‌کوشند کارساز باشد حتی برای سیاستمداران و رهبران همه جوامع می‌تواند درس آموز باشد. افرادی که برای رسیدن به یک هدف مطلوب تلاش می‌کنند، می‌توانند با الگو دادن پیامبر رحمت زودتر به مقصود خود نایل آیند. الگو بودن پیامبر جنبه فرا زمانی و فرا مکانی دارد. همه می‌توانند از این نور هدایت در طول زمانها بهره‌ها ببرند، البته ناگفته پیداست، مسلمانان در این باره بیشتر از دیگران می‌توانند از خورشید فروزان آسمانی بهره‌مند شوند.

### پایداری و پشتکار در تبلیغ

برای رسیدن به هر هدف مهمی اگر پایداری و پشتکار نباشد، نمی‌توان به آن هدف رسید. پایداری، به معنای استقامت و استمرار در هدف، از اصول اساسی شیوه تبلیغی پیامبر ﷺ بوده است. پیامبر ﷺ مصداق

۱. زبیدی، مرتضی، تاج العروس، ج ۱۲، ص ۷

۲. الألویری، آدم عبدالله، تاریخ الدعوة الاسلامیة : من الامس الیوم ، بیروت، دارمکتبة الحیاه، بی تا، ص ۱۵.

۳. ویکی فقه، دانشنامه حوزوی، مدخل تبلیغ.

روشن پایداری و پشتکار در رسیدن به هدف خود (تبلیغ دین اسلام و رساندن پیام الهی به مردم) می باشد. این ویژگی‌ها برای پیامبر نه تنها در آیات قرآن بلکه در سیره نبوی به روشنی مشاهده می‌شود و از دلایل موفقیت تبلیغ ایشان به شمار می‌آید. پیامبر ﷺ در طول ۲۳ سال دوران رسالت، در برابر انواع مخالفت‌ها، توهین‌ها، شکنجه‌ها و تهدیدها، همواره بر رسالت خود پایبند ماند. آیات متعددی در قرآن کریم به این موضوع اشاره دارند، از جمله: آیه ۱۱۲ سوره هود خطاب به پیامبر ﷺ آمده است: "فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَمَنْ تَابَ مَعَكَ وَلَا تَطْغَوْا إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ". پس همان گونه که مأمور شده ای پایدار و استوار باش و همچنین کسانی که با تو به خدا رو آورده اند و طغیان نکنید که همانا او به آنچه به جا می آورید بیناست.<sup>۱</sup> در این آیه پیامبر به استقامت دعوت شده و نشان داده می‌شود که پایداری یکی از اصول مهم تبلیغ دینی است.

در مواجهه با مشکلات، پیامبر ﷺ پشتکار شدیدی از خود نشان می داد. ایشان در مسیر تبلیغ، با مشکلات فراوانی از سوی مشرکان قریش و مخالفان دیگر مواجه شد، اما هرگز از هدف خود دست نکشید. نمونه‌هایی از این پشتکار عبارت‌اند از: سپراندن دوران شعب ابی طالب با موفقیت، مأیوس نشدن از رفتار توهین آمیز طائفیان در ایام تبلیغ و همچنین مهاجرت به مدینه با تحمل تمام مصائب هجرت و خطرات جانی.<sup>۲</sup>

اهمیت پایداری و پشتکار در تبلیغ دینی روشن تر از آن است نیاز به توضیح داشته باشد. همین شیوه پیامبر ﷺ سبب شد دین اسلام تثبیت شده و اقشار مختلف به آن رو بیاورند و مسلمان گردند. رفتار پیامبر ﷺ الگویی برای مسلمانان و مبلغان دینی است تا در برابر مشکلات صبور باشند و از مأموریت خود برای رساندن پیام حق الهی به مردم هیچ وقت مأیوس نشده و منصرف نشوند.

## بیان روشن و قاطع پیام تبلیغی

پیامبر ﷺ مأمور بود که پیام الهی را به شیوه‌ای روشن و شفاف ابلاغ کند. این امر در آیات مختلف قرآن مورد تأکید قرار گرفته است. چنانچه در قسمتی از آیه ۴ سوره مبارکه ابراهیم (ع) آمده است: "وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا بِلِسَانٍ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ..." ما هیچ رسولی جز به زبان قومش نفرستادیم تا حقایق را برای آنان بیان کند. این آیه نشان می‌دهد که همه پیامبران، از جمله پیامبر اسلام، وظیفه داشتند پیام الهی را به زبان و بیانی قابل فهم برای مردم خویش ارائه دهند.<sup>۳</sup> قرآن که پیام الهی و محتوای اصلی اصول کلی پیام‌های تبلیغی پیامبر ﷺ را نشان می‌داد نیز شیوه رسا و آسانی برای بیان حقائق به مردم داشت. در آیه ۱۷ سوره مبارکه قمر آمده است: آیه ۱۷ سوره قمر: "وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ" به راستی ما قرآن را برای تذکر و پندآموزی آسان و قابل فهم کردیم، آیا پند گیرنده ای هست؟<sup>۴</sup>

۱. مکارم شیرازی، ناصر و همکاران، تفسیر نمونه، ج ۹، ص ۳۰۸.

۲. سبحانی تبریزی، جعفر، فروغ ابدیت، صص ۳۴۳، ۳۸۴ و ۴۰۳.

۳. طباطبایی، سید محمد حسین، تفسیر المیزان، ج ۱۲، ص ۱۵.

۴. شیخ طوسی، تفسیر التبیان، ج ۹، ص ۴۴۹.

پیامبر از تمثیل‌ها برای تفهیم مفاهیم دینی استفاده می‌فرمود تا مردم به راحتی و به آسانی پیام دین را درک کنند. حتی افرادی که دارای دانش نبوده و مردم عادی بودند به سهولت پیام ایشان را درک می‌کردند. برای مثال ایشان درباره برادری مؤمنان فرموده است: "مَثَلُ مُؤْمِنَانِ فِي دَوَسْتِي وَمِهْرَبَانِي، مَانِدَ يَكِ بَدَنِ اسْتِ كِه اِگَر عَضْوِي اَز اَن بَه دَرْدِ اَيَد، سَايِر اَعْضَا نِيْز هَمْدَرْدِي مِي‌كَنْد."<sup>۱</sup>

## بهره‌برداری از تمام فرصت‌های تبلیغی

بهره‌برداری از تمام فرصت‌های تبلیغی یکی از ویژگی‌های بارز پیامبر اسلام ﷺ در پیشبرد دعوت اسلامی بود. پیامبر با استفاده هوشمندانه از شرایط و موقعیت‌های مختلف، توانست پیام الهی را به مؤثرترین شکل ممکن به مردم برساند. این ویژگی نه تنها در آیات قرآن بلکه در سیره نبوی نیز به‌طور گسترده مشهود است. پیامبر ﷺ مأمور بود هم در جمع عمومی و هم در ملاقات‌های خصوصی پیام الهی را ابلاغ کند. هم بارها در قرآن پیامبر رحمت برای عالمیان معرفی شده است و از سوی دیگر که در مباحث آینده خواهد آمد پیامبر نخست خویشان نزدیک را به اسلام دعوت فرمود. در ملاقات‌های خصوصی نیز افراد متعدد را به دین حق دعوت می‌کردند. هر هفته در نماز جمعه با آوای دلنشین پیام خدا را برای مردم می‌رساند. در مراسم حج حضور پیدا می‌کرد. از اجتماع سالانه قریش در ایام حج به‌عنوان فرصتی برای تبلیغ پیام خود استفاده می‌کرد. در این زمان، افراد مختلف از قبایل گوناگون در مکه حضور داشتند و پیامبر با مراجعه به این کاروان‌ها، رسالت خویش را به آن‌ها ابلاغ می‌کرد. پیامبر ﷺ در ایام حج و دیگر مناسبت‌ها، به‌طور خاص با سران قبایل و افراد تأثیرگذار ملاقات می‌کرد. برای نمونه پیامبر با گروهی از یثربیان در موسم حج دیدار کرد و با بهره‌گیری از این فرصت، زمینه هجرت به مدینه را فراهم نمود.<sup>۲</sup>

## استفاده از اسلوب تنوع در تبلیغ

دلایل استفاده از تنوع در تبلیغ فراوان است. از جمله سطح فکری مخاطبان اقتضا می‌کند از اسلوب‌های متنوع برای تبلیغ استفاده شود. از سوی دیگر تکرار یک روش می‌تواند سبب بی‌توجهی یا خستگی مخاطبان شود ولی تنوع در تبلیغ موجب جذابیت و تأثیر گذاری بیشتری می‌گردد. شرایط زمانی و مکانی اقتضا می‌کند گاهی شکل دیگری برای انتقال پیام استفاده شود. این امر هم از موجبات تنوع در اسلوب‌های تبلیغ شمرده می‌شود. استفاده از اسلوب تنوع در تبلیغ یکی از روش‌های برجسته پیامبر اسلام ﷺ در انتقال پیام الهی به مخاطبان بود.

پیامبر ﷺ از شیوه تنوع در تبلیغ بهره می‌جست. این شیوه به ایشان امکان می‌داد تا با توجه به تفاوت‌های فردی، فرهنگی و اجتماعی مخاطبان، پیام خود را به گونه‌ای تأثیرگذار منتقل کند.

۱. مجلسی، بحار الانوار، ج ۱۰۹، ص ۱۷۳.

۲. سبحانی تبریزی، جعفر، فروغ ابدیت، ص ۳۱۵.

## استفاده از شیوه‌های انسانی و اخلاقی در تبلیغ

رفتار پیامبر اکرم (ﷺ) در تبلیغ، الگویی عملی برای پیروان اسلام ارائه داد. ایشان اصول انسانی و اخلاقی را در تمامی برخوردهای خود رعایت می‌کردند، که همین موضوع موجب جذب قلوب مردم شد. این اصول انسانی و اخلاقی در تبلیغ موجب الگو سازی و تداوم دین اسلام شده است. این اصول همین امروز هم گویا تازه است. بشریت همواره تشنه این اصول است. این اصول فرازمانی و فرامکانی است. چند نمونه از این اصول بیان می‌شود.

### مهربانی و گذشت

پیامبر (ﷺ) با مخالفان و حتی دشمنان خود با محبت و بردباری رفتار می‌کردند. ماجرای فتح مکه نمونه‌ای از اوج گذشت و مهربانی ایشان است، زمانی که فرمودند: «اذهبوا فأنتم الطلقاء» (بروید که همگی آزادید).<sup>۱</sup> این برخورد موجب تثبیت ایمان تازه‌واردان به اسلام شد.

### احترام به تنوع فرهنگی

پیامبر (ﷺ) در عین حفظ خطوط قرمز دین اسلام، به فرهنگ‌ها و آداب مختلف احترام می‌گذاشتند و تبلیغ خود را متناسب با شرایط فرهنگی مخاطبان ارائه می‌کردند. این امر یکی از ویژگی‌های برجسته تبلیغ ایشان بود و باعث شد اسلام به‌طور گسترده در جوامع مختلف پذیرفته شود. پیامبر (ﷺ) با شناخت دقیق فرهنگ‌ها و ارزش‌های محلی، پیام اسلام را به شیوه‌ای ارائه می‌کردند که برای مخاطبان قابل درک و جذاب باشد، بدون آنکه آنان احساس تحقیر یا اجبار کنند. پیامبر (ﷺ) به جای تحمیل یک فرهنگ خاص، اصول اسلام را در قالبی ارائه می‌کردند که با ارزش‌های فرهنگی جامعه مخاطب همخوانی داشته باشد.

برای نمونه در زمان عقد صلح حدیبیه، سهیل بن عمرو به‌عنوان نماینده قریش، از پیامبر خواست عبارت "بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ" و "رسول الله" از متن قرارداد حذف شود. پیامبر با درک حساسیت قریش به این عبارات، برای حفظ صلح، پذیرفت و متن را با عبارتی دیگر تنظیم کردند. این انعطاف‌پذیری نشان‌دهنده احترام پیامبر به آداب و خواسته‌های طرف مقابل بود. نمونه دیگر در جریان فتح مکه بود. پیامبر (ﷺ) با احترام به قبیله‌های مختلف، پرچم هر قبیله را به نماینده‌ای از همان قبیله سپردند تا همبستگی اجتماعی حفظ شود و احساس برتری طلبی میان قبایل ایجاد نشود.

پیامبر (ﷺ) در نامه‌ای به پادشاه حبشه، نجاشی، او را با احترام خطاب کردند و با ذکر آیاتی از قرآن که به حضرت عیسی (ع) و حضرت مریم (س) اشاره داشت، نشان دادند که اسلام به باورهای مسیحیان احترام می‌گذارد. این روش باعث شد نجاشی به اسلام تمایل پیدا کند. این روش تبلیغی (احترام به تنوع فرهنگی)

<sup>۱</sup> . مجلسی، بحار الأنوار، ج ۴۴، ص ۵.

هنوز هم می‌تواند الگویی مؤثر برای تبلیغ دین در دنیای معاصر باشد. همین امور است که سبب تداوم اسلام شده است.<sup>۱</sup>

## ایجاد نظام اجتماعی و سیاسی پایدار

پیامبر اکرم ﷺ با تشکیل حکومت اسلامی در مدینه، الگویی از یک جامعه دینی ارائه دادند که بر اساس عدالت، شایسته‌سالاری، و مشارکت عمومی استوار بود. این نظام، توانست پایه‌ای محکم برای تداوم اسلام باشد. امروزه هم شیوه حکومت داری پیامبر ﷺ و اصول دموکراسی آن مبتنی بر مشاوره عمومی می‌تواند بهترین الگو برای شیوه حکومتداری بین مسلمانان باشد.

پیمان‌نامه مدینه، نخستین سند قانون اساسی در تاریخ اسلام است که پیامبر ﷺ آن را برای ایجاد همزیستی میان مسلمانان، یهودیان، و سایر گروه‌ها تدوین کردند. این پیمان‌نامه نشان‌دهنده درایت پیامبر در ایجاد ساختاری پایدار برای جوامع اسلامی است. این شیوه ساختاری در عصر معاصر نیز قابل الگوگیری است. کشور ایران اسلامی نیز قانون اساسی تدوین نموده و بر اساس همین مبانی امروزه به بعضی کنوانسیون‌های بین المللی ملحق شده است.<sup>۲</sup>

## تقویت ارزش‌های اجتماعی

پیامبر اکرم ﷺ اصولی چون صداقت، امانت‌داری، و عدالت را در جامعه تقویت کردند که زمینه‌ساز وحدت مسلمانان و افزایش جذابیت اسلام برای غیرمسلمانان شد. این اصول نیز در تداوم اسلام همواره نقش آفرینی کرده است. غیر مسلمان زیادی با تعمق و تحقیق در اسلام و نگاه به آموزه‌های انسانی و عقلانی آن به دین اسلام گرویده‌اند.<sup>۳</sup>

۱. الألویری، آدم عبدالله، تاریخ الدعوة الإسلامية، ص ۷۰.

۲. هاشمی، محمد، حقوق اساسی، ج ۲، ص ۲۱۵.

۳. کپل، ژیل، اسلام در غرب، ترجمه عبدالله عظیمایی، ص ۱۲۰-۱۳۵.

## نتیجه

پیامبر ﷺ با پشتکاری فراوان و استفاده از فرصت های تبلیغی، به بهترین شیوه ها به تبلیغ دین اسلام پرداختند. داشتن بیان روشن و قاطع، با ادله منطقی، رفتارهای مهربان آمیز، رعایت اخلاق مداری و بیدار کردن فطرت و حس کنجکاوی از گونه های تبلیغی پیامبر ﷺ شمرده می شوند. پیامبر ﷺ افزون بر رعایت اخلاص و عدم مطالبه دستمزد در تبلیغ، خویشان نزدیک خود را هم همواره به حقیقت دین اسلام راهنمایی می کرد. روش ایشان از هر جهت برای مبلغین دین اسلام الگو شمرده می شود. همواره می توان از این خورشید فروزان برای روشن کردن ظلماتی که مکتب های الحادی در جهان سایه افکنده اند، بهره گرفت. تبلیغ پیامبر اسلام ﷺ به دلیل جامعیت، اخلاق محوری، و استفاده از شیوه های متناسب با شرایط جامعه، توانست پایه ای محکم برای بقای اسلام تا به امروز فراهم آورد. ایشان با معرفی تعالیم عمیق قرآن، تأسیس نظام اجتماعی و سیاسی پایدار، ترویج علم و اخلاق، و رفتار مهربانانه با مردم، الگویی ماندگار ارائه کردند. این روش ها سبب شد که اسلام نه تنها از چالش های مختلف عبور کند، بلکه همچنان به عنوان یکی از بزرگ ترین ادیان جهان باقی بماند.

## فهرست منابع

۱. قرآن کریم.
۲. ابن ماجه، سنن ابن ماجه، بيروت، چاپ اول، دار إحياء الكتب العربية، ۱۴۱۰ ق.
۳. احمدی میانجی، علی، مکاتیب الرسول (ص)، قم، چاپ اول، دار الحديث، ۱۳۷۷.
۴. الألوری، آدم عبدالله، تاریخ الدعوة الإسلامية: من الامس اليوم، بيروت، چاپ اول، دارمکتبه الحياه، بی تا،
۵. ثقفی، محمد، تفسیر روان جاوید، ج ۴، تهران، چاپ سوم، انتشارات برهان، ۱۳۹۸ ق.
۶. راغب اصفهانی، مفردات فی غریب القرآن، بيروت، دار القلم، چاپ دوم، ۱۴۱۲ ق.
۷. زبیدی، مرتضی، تاج العروس، ج ۱۲، بيروت، دارالفکر، چاپ اول، ۱۴۲۰ ق.
۸. سبحانی تبریزی، جعفر، فروغ ابدیت، قم، بوستان کتاب قم، چاپ بیست و یکم، ۱۳۸۵.
۹. شیخ طبرسی، مجمع البیان، ج ۶، بيروت، چاپ اول، مؤسسه الأعلمی للمطبوعات، ۱۴۱۵ ق.
۱۰. شیخ طوسی، تفسیر التبیان، ج ۹، بيروت، چاپ اول، دار إحياء التراث العربی، ۱۴۰۳ ق.
۱۱. شیخ مفید، الارشاد فی معرفه حجج الله علی العباد، ج ۱، قم، کنگره شیخ مفید، چ اول، ۱۴۱۳ ق.
۱۲. طباطبایی، سید محمد حسین، تفسیر المیزان، ج ۱۲، قم، چاپ ششم، انتشارات اسماعیلیان، ۱۳۷۳.
۱۳. فیض کاشانی، محسن، تفسیر الصافی، ج ۳، چاپ اول، بيروت، مؤسسه أعلمی، ۱۴۰۳ ق.
۱۴. قرائتی، محسن، درسهایی از قرآن، ج ۱، قم، بی جا، انتشارات فقیه، ۱۳۶۱.
۱۵. کیل، ژیل، اسلام در غرب، ترجمه: عبدالله عظیمایی، تهران، چاپ اول، طلوع مجد، ۱۴۰۳، ص ۱۳۵-۱۲۰.
۱۶. مجلسی، بحار الانوار، ج ۱۰۹، بيروت، چاپ اول، دار إحياء التراث العربی، ۱۴۰۹ ق.
۱۷. مجلسی، بحار الانوار، ج ۷۴، بيروت، چاپ اول، دار إحياء التراث العربی، ۱۴۰۹ ق.
۱۸. محمدی ری شهری، محمد، تبلیغ بر پایه قرآن، حدیث و تاریخ، ترجمه علی نصیری، ج ۱، قم، مؤسسه علمی فرهنگی دار الحديث، چاپ چهارم، ۱۳۸۷.
۱۹. محمدی، هاشم، شیوه های تبلیغی پیامبر اعظم (ص)، «فصلنامه دین و سیاست»، شماره ۹، پاییز ۱۳۸۵.
۲۰. مکارم شیرازی، ناصر و همکاران، تفسیر نمونه، ج ۹، تهران، دار الكتب الإسلامية، چاپ دوازدهم، ۱۳۷۴.
۲۱. مهدوی نژاد، غلامحسین، شیوه های تبلیغی پیامبر ﷺ مجله «حبل المتین» شماره پنجم زمستان ۱۳۹۲.
۲۲. ناظری، زهرا، «شیوه های تبلیغی پیامبر (ص)»، «فصلنامه بینات» شماره ۵۸ فروردین ۱۳۸۸.

۲۳. نگارش، حمید و دیگران، تبلیغ دین از منظر دین، قم، زمزم هدایت، چاپ اول، ۱۳۸۳.
۲۴. ویکی فقه، دانشنامه حوزوی، مدخل تبلیغ.
۲۵. هاشمی، محمد، حقوق سیاسی، ج ۲، تهران، چاپ دوم، انتشارات میزان، ۱۳۹۲.
۲۶. الهامی نیا، علی اصغر، تبلیغ در قرآن، ج ۱، قم، انتشارات پژوهشکده تحقیقات اسلامی، چ اول، بی تا.